

FAHREDDİN er-RÂZÎ ve SEYYİD KUTUB ÖZELİNDE SOSYAL ÇEVRENİN TEFSİRE ve MÜFESSİRE ETKİSİ: NİSÂ/59. ÂYET ÖRNEĞİ

Zübeyir KARATAŞ

Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü,
Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı, Siirt Türkiye,
zubeyirkaratas1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-166-2236>

Assist. Prof., Siirt University, Faculty of theology, Department of Basic Islamic Sciences Department of
Qur'an Reciting and Qiraat Science, Siirt/Turkey

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 13/03/2023, **Accepted / Kabul Tarihi:** 01/06/2023

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1264592>

Fahreddîn er-Râzî ve Seyyid Kutub Özelinde Sosyal Çevrenin Tefsire ve Müfessire Etkisi: Nisâ/59. Âyet Örneği

Öz

Her insan yaşadığı sosyal çevreden doğal olarak etkilenmektedir. Müfessirler de herkes gibi içinde buldukları çevrede yaşanan olaylardan etkilenmekte ve bu etkilenmenin yansımaları, kaleme aldıkları eserlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Tefsirler, sadece Kur'ân âyetlerinin ihtiva ettiği anlam ve hikmetleri yorumlamaktan ibaret olmayıp müfessirlerin yaşadıkları dönem, eğitim düzeyleri, ideolojileri, uzmanlık alanları ve sosyal çevreleri vb. olgular, onların yorumunda ciddi manada etkiye sahiptir. Bundan dolayı müfessirlerin âyetlere yaklaşımları incelenirken bu hususları göz önünde bulundurmamak âyetlerin sağlıklı bir şekilde yorumlanmaları ve doğru sonuca ulaşılması açısından son derece önemlidir. Bu düşünceden hareketle çalışmamızda farklı dönemlerde ve farklı sosyal çevrede yaşamış aynı zamanda İslâm dünyasında büyük üne sahip olmuş Râzî ve Seyyid Kutub'un birçok usûl kaidelerini ihtiva eden Nisâ sûresi 59. âyetine yaklaşımları ortaya konularak karşılaştırma yapılmaya çalışıldı. Neticede her iki müfessirin söz konusu âyete yaklaşımları ve bu âyeti yorumlayışları, yaşadıkları farklı sosyal çevre nedeniyle birbirinden farklı şekilde ortaya çıktığı görüldü. Ardından ilgili ayet bağlamında söz konusu farklılıkların neler olduklarıyla ilgili detaylı bilgi verilmeye çalışıldı. Bu çalışmadan amaç, farklı dönemlerde ve farklı sosyal çevrede yaşamış müfessirlerin belirli âyet üzerinden yaklaşımlarını ortaya koymak ve bu konuda yapılacak başka çalışmalara bir nebze katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, müfessir, sosyal çevre, er-Râzî, Seyyid Kutub.

The Effect of Social Environment on Tafsir And Mufassir in The Context of Fakhr al-Dîn al-Razi And Sayyid Qutb: Nisâ/59th Verse Exam

Abstract

Every person is naturally affected by the social environment in which they live. mufassirs, like everyone else, are affected by the events in their environment and the reflection of this influence is clearly seen in their works. The tafsirs are not only about interpreting the meanings and wisdoms contained in the verses of the Qur'an, but also the period in which the mufassirs lived, their education levels, ideologies and social circles, etc. cases seem to have a serious impact on their interpretation. Therefore, it is extremely important to consider these issues while examining the approaches of tafsir and tafsir to the verses in terms of a healthy interpretation of the verses and reaching the right conclusion. Based on this idea, in our study, we tried to make a comparison by presenting their approaches in the context of the 59th verse of Nisa, which includes the method rules of Razi and Qutb, who lived in different periods and in different social environments and were also famous in the Islamic world. Therefore, it is extremely important to consider this factor when evaluating the approaches of mufassirs. The aim of this study is to reveal the approaches of mufassirs who lived in different periods and in different social environments through certain verses and to contribute to other studies on this subject.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Mufassir, Social Environment, er-Razi, Qutb.

Giriş

Müslümanlar Kur'ân'ın nazmındaki ve manasındaki sayısız hikmetlerden istifade etmek için azami gayret göstermişlerdir. İslâm dünyasında neredeyse yapılan bütün çalışmalar (dini ve beşeri) onu anlamaya matuf olarak incelenmeye tabi tutulduklarını söylemek mümkündür. Örneğin, amacı insanı yanlış telaffuzdan korumak olan nahiv ilminin, Kur'ân'ın Arap dilindeki güzelliklerini; Kur'ân'da var olan edebî nükteleri ortaya koymak olan belâğat ilminin, onun anlamını izah etmek için vazedilen tefsir ilminin, fikhî hükümlerini istinbat etmek için kurulan İslâm hukukunun gayesi, itikada taalluk eden âyetlerin izahı ve onlardan delil sunmak olan kelim ilminin, vb. ilimlerin amacı, Kur'ân'a hizmettir. Bunun yanı sıra tarih, astronomi, astroloj, tıp, botanik vb. beşeri bilimlerle ilgilenen Müslüman bilginlerin maksadı ya Kur'ân'a doğrudan veyahut dolaylı olarak onun bu bilimlere işaret ettiğini aktarmak ve nihâyetinde ona bir şekilde hizmet etmek olduğu görülmektedir. Hatta şiir ve onun kuralını beyan eden ârûz ilmiyle iştiğal etmekte de Kur'ân hakikatlerine hizmet amacı güdülmektedir.¹ Zira müşrikler Kur'ân'ın Allah katından geldiğini onun şiirden ibaret olduğunu söylemişlerdir.² Bu ilim, onun şiir olmadığını bizzat Allah kelâmı olduğuna dair katkı sunduğu ve onunla ilgili atılan bu iddiaların asılsız olduklarına dair bir nevi katkıda bulunduğu için kendisi de ona hizmet etmektedir.³

Şüphesiz tefsir faaliyeti İslâm'ın ilk döneminden günümüze kadar aktif bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Ancak bu faaliyetin klasik ve modern dönemlerde birbirinden farklı metot ve eğilimler şeklinde tezahür ettiği görülmektedir. Müfessirlerin birbirinden farklı metot ve yaklaşımlar geliştirip onları benimsemelerinin birtakım nedenleri vardır. Bu nedenler arasında müfessirlerin eğitim düzeylerinin ve fikirlerinin farklı oluşu, belirli konuya odaklanmaları, farklı uzmanlık alanlarına yönelmeleri ve yaşadıkları dönemde insanların sosyal sorunlarına Kur'ân perspektifinden çözümler bulma vb. gayelerini saymak mümkündür. Tefsir metotları 19. yüzyıla kadar özellikle bu asrın sonları ile yirminci yüzyılın başına kadar ifade edilen şekillerde varlığını sürdürdü. Ancak bu dönemlerde İslâm dünyasının her bölgesinin işgal edilmesi, Avrupa'da sanayi devriminin gerçekleşmesi ve Müslümanların maddi ve manevi yönden büyük kırılmalar yaşamaları doğal olarak İslâm bilginlerini farklı arayışlar içerisine girmelerine sebebiyet verdi.⁴ Zira o dönemler içerisinde Avrupa'dan gelen akım ve düşüncelerin yansımaları olarak din bütün gelişmelerin önünde en büyük engel olarak halka yansıtılmıştı. İslâm âlimleri bu yıkıcı faaliyetler karşısında Kur'ân'ı merkeze alarak toplumu ıslah etmek için farklı oluşumlar meydana getirdiler. Bu dönemde müfessirler de toplumun yaşadığı bütün sorunların (ferdî, âilevî, ekonomi, kültürel vb.) yegâne çözüm mercisinin Kur'ân olduğunu ifade etmekle birlikte bu anlayış çerçevesinde âyetleri yorumlama faaliyetine yöneldiler. Dolayısıyla Kur'ân'ı yorumlama faaliyetinin farklı metotlarla gerçekleşmesi genellikle farklı dönemlerde yaşayan insanların değişen öncelikleri ve konjoktüre göre şekillendiği görülmektedir.

Bu realiteden hareketle çalışmamızda farklı dönemlerde yaşamış ve İslâm âleminde çok önemli mevkiye sahip olan Fahreddin er-Râzî ve Seyyid Kutub'un aynı âyet (Nisâ 4/159) bağlamında yorumları karşılaştırılarak aktarılmaya çalışıldı. Amaç farklı dönemlerde yaşamış müfessirlerin bu âyet bağlamında yaklaşımlarını karşılaştırarak ortaya kayabilmektir. Aynı zamanda ilgili âyetten hareketle diğer âyetlere de yaklaşımları hakkında genel manada malumat sahibi olmaktır. Bu âyetin tercih edilmesinin nedeni, fikhî usûlüne dair hükümlerin büyük çoğunluğunu barındırması ve günümüze kadar güncelliğini koruyan ve kendisi için farklı yorumlar yapılan "ülü'l-emre" (idarecilere) itaate değinmesidir. Her iki müfessirin içinde buldukları sosyal çevre ve konjoktür gereği bu âyeti farklı bağlam ve perspektiften ele alıp yorumladıkları görüldü. Zira her birinin yaşadığı çağ ve sosyal şartlar farklı olduklarından bu durum doğal olarak söz konusu âyetin yorumuna farklı şekilde yansıdığı müşahede edildi. Çünkü sosyal çevreden etkilenmemek mümkün olmadığından âyetlerin sağlıklı bir şekilde analizini yapabilmek için müfessirin yaşadığı sosyal çevreyi tanımak son derece önemlidir. Bu olgu göz önünde bulundurmadan kaleme alınan tefsirlerde yer alan farklı yorumlarla ilgili sağlıklı bir analiz yapmak mümkün görülmemektedir.

1 Arûz ilmiyle ilgili geniş bilgi için bk. Nihad M. Çetin, "Arûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/424/437.

2 Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân-ı Kerim Açıklamalı Meâli* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 69/41.

3 Mahmut Şeltût, *Tefsirü eczâi'l-aşarati'l-ülâ* (Mısır: Dârü's-Şurûk, 2004), 7-8.

4 Bahâüddin Harrâmşâhî, *et-Tefsîr va'l-tafâsîrü'l-hadîsa* (Beyrut: Dârü'l-ravza, 1991), 98.

1. Genel Anlamda Sosyal Çevrenin İnsan ve Toplum Üzerindeki Etkisine Genel Bakış

Çevrenin insan üzerindeki etkisine geçmeden önce onu kısa bir şekilde tarif etmekte yarar vardır. Arapçada بَيْتَةٌ (bietün) olarak ifade edilen çevre kavramı sözlükte, bir topluluğun yaşadığı yere ve mekâna denilir.⁵ Literatürde ise canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için kendileri açısından gerekli olan bütün ihtiyaçlarının karşılandığı ortam şeklinde tarif edilmiştir. Örneğin, sosyal çevre, siyasi çevre ve doğal çevre denildiğinde akla bu kavramların ihtiva ettiği anlamlara uygun faaliyetlerin gerçekleştiği alanlar gelmektedir.⁶ İstisnasız her dönemde insan yaşadığı çevrenin ve o çevrede vuku bulan faaliyet ve eylemlerin etkisini üzerinde hissettiğini ve bu durumun onun düşünce ve davranışlarına yansıdığı bir vakıadır. Araplar bu realiteyi şu deyimle ifade etmişlerdir. “الإنسانُ ابنُ البيئَةِ” “insan yaşadığı çevre ve muhitin çocuğudur.” Bu deyimden şu anlamı murat etmektedirler: “İnsan, yaşadığı çevrenin gelişimiyle gelişir onun değişimiyle değişir.”⁷ Birey ve toplumlar, onun etkisinden uzak kalmaları mümkün değildir. Zira çevre, hayatın gelişmesine etki eden tabî, içtimâî ve kültürel şartların bütününden ibaret olduğundan hiçbir birey ve toplumun ondan bağımsız bir şekilde hayat, düşünce ve felsefesini tanzim etmesi mümkün değildir.⁸ Çevrenin insan üzerinde etkisinin olduğu bilimsel olarak da ispat edilmiştir. Psikologlar, çevrenin, insanın gelişimine ve davranışlarının oluşumu üzerinde etkisinin olduğunu söylemişlerdir. Örneğin, bir çocuk evinden ayrılıp okula adımını attığı vakit daha önce görmediği ve alışkın olmadığı ayrı bir ortama girmiş oluyor. Girmiş olduğu bu ortam davranışlarına etki ettiği gibi onun dışındaki insanlarla olan ilişkisi üzerinde de ciddi manada etki etmekte ve bu konuda onu yönlendirmektedir.⁹ Özet olarak sosyal çevre insanın davranışlarına, kültürüne ve iktisadi hayatına yön verdiği gibi aynı şekilde onun inancının şekillenmesinde ve zaman içerisinde değişiminde de önemli role sahip olduğu tespit edilmiştir.¹⁰

Sosyal çevrede meydana gelen olayların çözümü için tefsirler kaleme alınmış ve bunlar “sosyal-içtimâî” tefsirler olarak isimlendirilmişlerdir. Bu tefsirlerin ortaya çıkmasına etki eden âmillere ilgili kısa bilgi vermekte yarar vardır.

2. Sosyal Çevrenin Tefsirlere (İçtimâî-Sosyal) Etkisine Genel Bakış

Her dönemin kendine özgü sosyal şartları bulunduğundan tefsirlerde ister istemez bir şekilde kaleme alındıkların dönemin şartlarından etkilendikleri görülmektedir. Tarihin farklı dönemlerinde yöntem bakımından birbirinden farklı tefsirler ortaya çıkmıştır. Bu yöntemler, rivâyet, dirâyet, itikâdî, fikhî, sosyal, siyasal, tasavvufî bilimsel, vb. farklı isimler altında sınıflandırılmışlardır. Müfessirin eğitim düzeyi, sosyal çevre, mensubu olduğu mezhep (fikhî ve itikâdî) siyasi görüşü ve buna benzer âmillere bu sınıflandırmalarda etki ettikleri görülmüştür.¹¹ Tefsirlerin her çeşidi “etkilenme dereceleri farklı olsa da” sosyal çevreden etkilenmişlerdir.¹² Zaman içerisinde özellikle 19. yüzyılın sonu ile başlayan ve sadece sosyal konuları işleyen tefsir metodu ortaya çıktı ve bu metod sosyal/içtimâî tefsir olarak isimlendirildi. İçtimâî olarak bilinen tefsirler ortaya çıkmasına etki eden amillere geçmeden önce bu kelimesinin hangi anlama geldiğini belirtmekte yarar vardır. İçtimâî kavramı, Arapça bir kelime olup bunun Türkçe karşılığı sosyolojidir. Sosyoloji (Arapçada اِلْجَمَاعُ) her ne kadar sosyologlar tarafından farklı tanımlarla tarif edilmişse de¹³ genel anlamda “sosyolojiye giriş” kitaplarının hemen hepsinde “toplumu inceleyen bilim dalı” olarak tanımlanır. Bir başka ifadeyle, toplumun doğuşunu, gelişimini, kültürünü ve hayat kurallarını incelemektedir.¹⁴

5 Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya er-Râzi, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1979), 1/312.

6 Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-lügati'l-arabiyyati'l-muâsarati* (Beirut: Âlemu'l-Kutub, 2008), 1/258.

7 Muhammed Semîn, *Eserü'l-Kur'ân'i ve'l-krâati fi'n-nahvi'l-arabi* (Kuveyt: Dârü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, 1978), 180.

8 Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2005), 248.

9 Âmal Sâdik, *Nümuvvü'l insani min merhali't-cen'yn ilâ merhaleti'l müsinn'yn* (Mısır: Mektebetü'l-angola el-Mısriyye, ts.), 227; İsmail Sağlam, “Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (01 Haziran 2001), 209-223.

10 Selim Eren, “İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (15 Haziran 2007), 129.

11 Tefsir metodlarıyla ilgili detaylı bilgi için bk. M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Dârü'l-hadîs, 2005); Ayrıca bk. Abdulkadir Karakuş, *Übey b. Ka'b; İlmî şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu* (İstanbul: Hikmetevi, 2018), 160.

12 Fatih Özaktan, “Schleiermacher'in Psikolojik Yöntemi (Hermenötüğü) ve Kur'ân'a Uygulanmasının İmkânı”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (15 Aralık 2022), 837.

13 Sosyolojinin tanımları ile ilgili bilgi için bk. Inger Fursth-Pal Repstad, *Din Sosyolojine Giriş*, çev. İhsan Çapçoğlu-Halil Aydınalp (Ankara: Birleşik Yayınları, 2013), 21; J. Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi (Ankara: Anı Yayınları, 2004); Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi* (Bursa: Sentez, 2012); Margaret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Hayriye Erbaş (Ankara: Palme Yayınları, 2012).

14 Ahmed ez-Zayyât vd., *el-Mu'cemü'l-vasî* (Kahire: Dârü'd-Da've, ts.), 1/135.

Ancak bu tanım, doğru olmakla beraber yetersizdir. Zira sosyal bilimlerin diğer dalları da farklı metotlarla da olsa toplumu incelerler.¹⁵ Dolayısıyla her ne kadar bu bilimin tanımında farklılıklar olsa da onu şu şekilde özetlemek mümkündür: “Bilimsel olarak toplumun sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve ahlaki davranışlarına vakıf olmak için o toplumun yapısını ve hayat normlarını araştırmaktır.”

Bu kelimenin anlamını ve tekâbül ettiği bilim dalını genel manada tarif ettikten sonra müfessirlerin bir kısmının eserlerini bu minval üzerinde “içtimâî metot” kullanarak kaleme almalarına sebebiyet veren faktörlere de kısaca temas etmek yerinde olacaktır. Yukarıda insanın yaşadığı muhit ve çevrede vuku bulan söz ve eylemlerden etkilendiği ifade edilmişti. Sosyal çevreden etkilenmesi, kişinin bildiği bütün doğru eylem ve davranışlardan sapması anlamına gelmemekte sadece o çevrede yaşanan olaylardan dolayı bazı konuları bırakıp başka konulara geçip onlarla yakından ilgilenmesi ve yoğunlaşması şeklinde tezahür etmektedir. Sosyal çevreden herkesin etkilendiği gibi müfessirler de yaşadıkları dönem içerisinde kendi çevrelerinde cereyan eden birtakım olaylardan etkilenmişlerdir ve netice itibarıyla bu durum doğal olarak tefsirlerine yansımıştır. Zaman içerisinde özellikle 19. yüzyılın yarısından sonra bazı müfessirler tarafından toplumsal konuların ağırlıklı olarak işlendiği müstakil tefsirler kaleme alındı. Bu tefsirler, farklı gerekçelerle farklı şekilde isimlendirildiler. Örneğin bu eserlerde akla fazla yer verildiğinden “akl-i tefsirler” edebî konulara ağırlık verdiklerinden “edebî tefsirler” İslâm ile medenî kuralları yoğun bir şekilde ele aldıklarından “tevfiki tefsirler”. Bu tefsirler, toplumu özüne döndürmeyi hedeflemeleri ve toplumsal kuralları, Kur’ân perspektifinden ele almaya çalışmaları sebebiyle bu şekilde nitelendirilmişlerdir. Ancak bu metotla yazılan tefsirleri, içtimâî-sosyal tefsir olarak isimlendirmek daha uygun görülmüştür. Çünkü bu isim, “içtimâî-sosyal tefsirler” bunlar için kullanılan diğer isimlerin barındırdığı manaların tamamını kapsamaktadır.¹⁶

İçtimâî tefsirlerin ortaya çıkmasına sebebiyet veren en büyük etkenlerden biri kuşkusuz, Müslümanların özellikle 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortasına kadar yaşadıkları travmalardır. Birinci dünya savaşından sonra dünyanın dört bir tarafında bulunan Müslümanların koruyucusu olan Osmanlının yıkılması ve halifelik kurumunun ilga edilmesi yeryüzünün farklı coğrafyalarında yaşayan Müslümanları, büyük boşluğa düşürmüştür. Zira hem askeri güç bakımından caydırıcılığı ve hem de elinde bulundurduğu halifelik makamıyla yaklaşık altı asır boyunca Ortadoğu’dan Balkanlara, Balkanlardan Afrika’ya ve oradan da Hindistan bölgesine olmak üzere eşsiz bir nüfuza sahipti. Birinci dünya savaşında mağlup olması ve ardından Müslümanların fikir ve eylem birliği açısından hayati konuma sahip olan halifelik kurumunun kaldırılması kendilerinde neredeyse onarılması mümkün olmayan derin yaraların açılmasına sebebiyet verdi. Birinci dünya savaşında Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan İslâm coğrafyaları, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya tarafından işgal edilmeleri ve daha sonra İspanya Hollanda Portekiz ve Belçika gibi ülkelerin de geriye kalan diğer Müslüman coğrafyalarını sömürmeleri ve işgalci bu ülkelerin ekonomik, sanayi ve maddi anlamda gelişmeleri; İslâm âleminin yaşadığı travmanın çok daha fazla derinleşmesine sebebiyet vermiştir. Bu dönem Avrupa ülkelerinin maddi ve teknolojik anlamda kalkınmaları, sömürdükleri İslâm ülkelerinde kültürlerini yaymaları ve zikredilen Marksizm, Darwinizm, sosyalizm, kapitalizm ve faşizm gibi akımların revaçta olması¹⁷ buna mukabil Müslümanların maddi ve manevi bir boşluğa düşmeleri; İslâm’a ön yargılı olan çevrelerin sanki bu kaosun sebebi İslâm diniymiş gibi bir algı oluşturularak onu adeta hedef haline getirmek için büyük çaba sarfetmeleri, işi içinden çıkılmaz hale soktu.¹⁸ O dönem Avrupa ülkelerinin maddi ve teknolojik anlamda kalkınmaları, sömürdükleri İslâm ülkelerinde kültürlerini yaymaları ve zikredilen Marksizm, vb. akımların revaçta olması diğer taraftan Müslümanların maddi ve manevi bir boşluğa düşmeleri; İslâm’a ön yargılı olan çevrelerin bu kaostan İslâm dinini sorumlu görüp onu hedefe koymaları Müslümanlar arasında var olan krizin derinleşmesine sebebiyet verdi.¹⁹ Bunun üzerine Müslümanlar içerisinde bazı grup ve oluşumlar farklı metot ve yöntemlerle toplumu düştüğü bu vaziyetten kurtarmak ve onların sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel sorunlarına çözüm bulmak için çaba gösterdiler.²⁰ Bu grup ve oluşumlardan biri de temelleri Muhammed Abduh (ö. 1905) ve öğrencisi Reşit Rıza (ö. 1935) tarafından atılan ve daha sonra Mustafa el-Merâğî (ö. 1945), Ahmed el-Merâğî (ö. 1952) Abdülkerim Hatîp (ö. 1963) ve Muhammed Deveze (ö. 1984) vb. tarafından devam ettirilen toplumu “Kur’ân ekseninde ıslah etme” yöntemidir.²¹ Bu oluşumun faaliyetini: “Kur’ân’ın merkeze alınarak toplumun sosyal, siyasal, ekonomik

15 Veysel Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji* (Bursa: Ekin Yayınları, 2018), 2.

16 Ömer Abdülaziz Boyûrânî, “el-İtticâhü’l-ictimâiyyi fi’t-tefsîr fi’l-asri’l-hadîs”, *Mecelletü merkezi’l-hidmati lil-istişârâti’l-bahsiyyati va’l-lügâti* 16/49 (01 Ocak 2014), 10-13.

17 O dönemde Avrupa tarafından işgal edilen İslâm beldelerinde yapılan maddi ve manevi tahribatlar bunun yanı sıra Marksizm, Komünizm, sosyalizm, Darwinizm vb. akımların zararları ve bunlara karşı İslâm’ın sunduğu kurtuluş reçetesi ve Müslümanların bu gibi travmaları bir daha yaşamamaları için neler yapmaları gerektiğiyle ilgili geniş bilgi için bk. Muhammed Kutub, *Câhiliyatü’l-karni’l-işrin* (Kahire: Dârü’s-Şurûk, 1992), 123; Muhammed Kutub, *Vâkiuna’l-muâsır* (Kahire: Dârü’s-Şurûk, 1968), 153-450.

18 Abdülmeccid Abdüsselam el-Muhtesib, *İtticâhâtü’l-tefsîr fi’l-asri’r-râhin* (Ürdün: Mektebetü’l-Nahda el-İslâmiyya, 1982), 6/39.

19 Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, *İtticâhâtü’l-tefsîr fi’l-karni’l-rabii aşar* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1997), 2/717.

20 el-Muhtesib, *İtticâhâtü’l-tefsîr fi’l-asri’r-râhin*, 563.

21 er-Rûmî, *er-Rûmî İtticâhâtü’l-tefsîr*, 2/616-617; Fadl Hasan Abbâs, *et-Tefsîr va’l-Müfessirîn* adlı eserinde Muhammed Abduh’un, amacı her ne

ve kültürel sorunlarının çözüme kavuşturulması bunun yanı sıra onların maddi ve manevi anlamda kalkınmalarını sağlamak şeklinde tarif etmek mümkündür. Bu faaliyet “içtimâî tefsir metodu” “الْأَجَاهُ الْإِجْتِمَاعِيَّةُ” şeklinde isimlendirilmiştir.²²

3. Çalışmada Râzî ve Kûtub’un Tercih Edilmelerinin Nedeni

Yukarıda sosyal çevrenin her hâlükârda insanın görüş ve davranışlarına etki ettiği ifade edildi. Ancak bu çalışmanın gayesi, bu etkinin tefsire ve müfessire ne derecede yansıdığını ortaya kayabilmek ve ardından sağlıklı bir neticeye ulaşabilmek olduğundan farklı dönemlerde yaşamış bazı müfessirlerin belirli âyet/âyetler üzerindeki yorum ve yaklaşımlarına bakmakta yarar vardır. Tarihin değişik zaman dilimlerinde müfessirlerin aynı âyetin/âyetlerin yorumunda birbirinden farklı yaklaşımlar sergiledikleri görülmüştür. Bu şekilde davranmalarının nedeni içinde buldukları konjonktürden bağımsız olarak gerçekleşmesi mümkün görülmemektedir. Bunlardan bir kısmı sempati duydukları itikâdî, mezhebi, siyasi görüşleri, tefsirlerine az çok yansıtmış bir kısmı çok işlemiştir bir kısmı ise tefsirlerini sadece bu akımlara ayırdıkları görülmüştür. Öte yandan tefsirler, Kur’ân’ın yorumuna taalluk ettiklerinden her dönemde İslâm dinine mensup siyasal, itikâdî ve hukuki mezhep ve oluşumların (batıl oluşumlar dâhil) dikkatini çekmiş ve bu yapılar, kendi haklılıklarını ve meşruiyetlerini temellendirmek adına bazı âyetleri kendi görüş ve ideolojileri çerçevesinde yorumlama cihetine gitmişlerdir. Özellikle Müslümanların kendi aralarında tefrikaya düşmesi, farklı fırka ve mezheplerin ortaya çıkması, bunların karşılıklı olarak birbirini dalaletle ve hatta tekfirle suçlaması vb. olaylar, bu gibi konuların tefsirlerde çok daha fazla işlenmesine sebebiyet vermiştir. Bu yaklaşım içinde olanlardan bazıları bilerek bazıları ise bilmeyerek Kur’ân’ı kendisine uyulması gereken bir kitap olmaktan çıkartıp kendi görüş ve isteklerini tasdik eden bir konuma getirmişlerdir.²³ Dolayısıyla tefsir külliyatı incelenirken murâd-ı ilâhiye muvafık yorumların ortaya konulabilmesi için bu hususların varlığını bilmek âyetlerin sahih anlamlarının ortaya konması adına son derece önemlidir. Bu olgudan hareketle klasik dönemin önemli simalarından biri olan Râzî (ö. 606/1210) ile çağdaş dönemde yaşamış ve kendisinden çokça söz ettirmiş olan Seyyid Kutub’un (ö. 1966) belirli âyet bağlamında görüşlerini ortaya koyup onları karşılaştırmak, ilgili âyetin daha iyi anlaşılmasına vesile olacağını düşünüyoruz. Bunun yanı sıra bu çalışmayla farklı dönemlerde yaşamış müfessirlerin sosyal çevreden etkilenip etkilenmediklerini etkilenmişler bu etkinin ne şekilde ve hangi boyutlarda gerçekleştiğini belirli âyetler üzerinden ortaya koymanın, bu konuda yapılacak diğer çalışmalara da katkı sunacağına inanıyoruz. Bu çalışmada özellikle Râzî ve Kutub’un karşılaştırılmasının nedeni bu iki müfessirin her ne kadar yaşadıkları sosyal olaylar birbirinden farklı olsa da onları birleştiren husus her ikisinin (mahiyeti farklı olsa da) de zor ve çalkantılı bir süreçten geçmelerindedir. Bunların yaşadıkları sosyal çevreye kısaca göz atmakta fayda vardır.

4. Râzî’nin İlmi Kişiliğine ve Yaşadığı Döneme Genel Bakış

Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanın yanı sıra felsefe, mantık, astronomi, tıp ve matematik gibi çağının neredeyse bütün ilimlerini öğrenip ve bu alanlarda eserler veren ve İslâm düşünce tarihinin ikinci klasik döneminin (VII-XII) en önemli simalarından biri kabul edilen Râzî, (ö. 606/1210) şüphesiz çok yönlü bir bilgidir.²⁴ Özellikle kelâm ilmini yeniden düzenlemesi sebebiyle “el-imâm ve şeyhü’l-İslâm” lakabıyla anılmıştır. Aslında sadece kelâma değil aynı zamanda Doğu İslâm dünyasında felsefeye de yeni bir yön vermiştir.²⁵ İmâm Suyûtî (ö. 911/1505) *et-Tenbiatü bi man yab’asühüllâhü alâ ra’si külli mia* adlı eserinde onun altıncı yüzyılın müceddidi olduğunu söylemiştir.²⁶ Râzî yaşadığı dönem içerisinde siyasî, itikâdî ve fikhî mezheplerin ileri gelenleriyle görüşmüş bunlardan bir kısmıyla ilmi müzakareler yapmış bir kısmıyla da münazaralarda bulunmuştur. Genellikle yaptığı münazaralardan hep galip ayrılmıştır. Buhar ve Semerkant’ta Nureddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184) gibi itikatta Mâtûrîdî âlimleriyle, Hârizm’de Zemahşerî’nin (ö.

kadar toplumu sosyal, siyasal, kültürel, iktisadi vb. anlamda “Kur’ân ekseninde ıslah etmek” olsa da sonuçta insan olması hasebiyle ve özellikle yaşadığı sosyal çevrenin etkisiyle zaman zaman bazı âyetlerin yorumunda aşırıya kaçtığı iddiasıyla eleştirildiğini söylemiştir. Özellikle Hz. Âdem kıssasındayer alan meleklerle ilgili yorumu Bakara (2/30) ve Hz. İsa’nın babasız olarak dünyaya geldiğini belirten (Âl-i İmrân 3/55) âyetinde yer alan mu’cizevi olayı sıradan bir olay gibi akli/bilimsel delillerle izah etmeye çalışması ve Fil sûresinde kuşları (Fil 105/3) mikrop olarak tarif etmesi bunlardan bazılarıdır. Fadl Abbâs Abduh’un söz konusu âyetlerin vb. yorumunda aşırıya kaçmasını şu şekilde izah etmiştir: “Muhammed Abduh’un Avrupa ülkelerine sıkça gitmesi ve oradaki maddi ve bilimsel alanda yaşanan gelişmelere tanıklık etmesi kendisinde etki etmiş ve bu durum onun “içtimâî tefsir” metoduna sirâyet etmiştir”. Fadl Hasan Abbâs, *et-Tefsîr va’l-Müfessirîn* (Umman: Dârü’n-Nefâ’is, 2015), 2/67-75.

22 Boyûrânî, “el-itticahü’l-ictimâî”, 13-14.

23 Şeltût, *Mahmut Şeltût Tefsir*, 10; İbrahim Hilmi Karşlı, “Tefsirin Sosyolojik Boyutu ve Sosyolojik Okunması”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 18/2 (2005), 9.

24 Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Râzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/89.

25 Eşref Altaş, “Fahreddin er-Râzî’nin Hayatı, Hâmileleri, İlmi ve Siyasi İlişkileri”, *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, ed. Ömer Türker - Osman Demir (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 41.

26 Celâlüddin Abdurrahman es-Süyûtî, *et-Tenbia bi man yab’asühüllâhü alâ ra’si külli mia* (Ürdün: Dârü’s-Sikati li’l-Neşr, ts.), 15.

538/1144) Mu'tezilî öğrencileriyle, Herat'ta Kerrâmî âlimlerinden İbnü'l-Kudve'yle münazarada bulunmuştur. Bunun yanı sıra Rey'de Şiâ'nın en büyük firkalarından biri olan İsnâaşere alimlerinden Mahmud b. Hasan el-Hummîsi'yle (ö. 585/1189) de imamet konusunu tartışmıştır.²⁷ Mükemmel hitabete ve ince zekâyâya sahip olduğundan Bâtıniye, Kerrâmiyeye ve diğer firkalara mensup birçok kişi onun hitabetinden etkilenerek Ehl-i sünnet mezhebine geçmiştir.²⁸

O, sosyal ve ahlâkî meselelere temas eder onların halli için gayret gösterirdi. Bu konuları çabuk ve kalıcı anlamda çözüme kavuşturabilmek adına dönemin sultanlarıyla ve devlet adamlarıyla sıkı ilişkiler kurardı. Başta Selçuklu, Hârizmi, ve Gazneli devlet adamları ve sultanlarıyla çok iyi münasebetleri vardı. Onlara öğüt verir iyilik yapmaları konusunda tavsiyelerde bulunurdu. Özellikle Gazne Sultanı Şihâbüddin el-Ğürî (ö. 1206) ve Hârizmiler sultanı Celâleddin Hârizmşah'la (ö. 629/1231) münasebeti en üst seviyedeydi.²⁹ Ancak Râzi'nin yaşadığı hicri VI. yüzyıl hem iç hem de dış sorunlarla çalkantılı bir dönemdi. Özellikle doğduğu Rey şehrinde sünniler ve şîâ arasında fikri mücadeleler/ayrılıklar hızlı bir şekilde devam ediyordu. Ardından bu fikri ayrılıklar iki grup arasında savaşa dönüştü ve nihâyetinde sünniler bu savaştan galip ayrıldılar. Sünni-Şia çatışmasından sünnilerin galip ayrılmasından sonra bu sefer mezhep taassubundan kaynaklanan nedenlerden dolayı sünni oluşum içerisinde bulunan Hanefiler ve Şafîiler arasında çekişmeler başladı ve bu çekişmeler zamanla savaşa dönüşerek her iki taraftan birçok kişinin ölümüne sebebiyet verdi.³⁰ Dışarıdan Moğol istilası, içeriden ise Müslüman devletlerin birbiriyle mücadele etmeleri; İslâm coğrafyalarında durumu içinden çıkılmaz hale soktu. İşte müellif böyle bir ortamda doğmuştur. Kendisi Şâfiî ve Eş'ari olması hasebiyle sünni oluşumların dışında kalan Kerrâmîlerle ve Batinîlerle büyük mücadele içerisine girişmiş, zaman zaman bunlar tarafından tehdit edilmiş ve hatta bunlar tarafından zehirlendiğine dair rivâyetler bulunmaktadır.³¹ Diğer taraftan sünni oluşum içerisinde bulunan Hanefilerle ve Hanbelilerle fikri anlamda tartışmalara girişmiş ve özellikle Hanbeliler tarafından kendi ailesine iftara atılması onu derinden sarsmıştır.³² Fikirlerinden dolayı bazı çevrelerin baskısı neticesinde bulunduğu şehri terk etmiş vefatından sonra da halktan cahil ve bağnaz kimselerin mezarına ve bedenine zarar vermelerinden endişe ettiğinden yakın çevresindekilerine gizli bir şekilde defnedilmesini vasiyet etmiştir.³³ Özet olarak, Râzi, siyasal ve fikrîsel çalkantıların yaşandığı bir dönemde yaşamış ve bu yaşananlardan ciddi manada etkilenmiştir. Yaşadığı bu durum, doğal olarak hem fikirlerine hem de eserlerine yansımıştır.

5. Seyyid Kutub'un İlmi Kişiliğine ve Yaşadığı Döneme Genel Bakış

1906 yılında Mısır'ın Asyut vilâyetine bağlı Mûşâ köyünde dünyaya gelen Seyyid Kutub, henüz 10 yaşındayken hem ilkokulu hem de hafızlığını bitirdi. Daha sonra eğitimini devam ettirmek için Ezher'e gitti. Ortaokulu ve liseyi Ezher'de bitirdikten sonra yükseköğrenim için Kâhire'de Dârü'l-Ulûm fakültesine kaydoldu. Fakültede öğrenciyken el-Ahram gazetesinde yazılar yazıyordu. 1933 yılında 26 yaşındayken fakülteyi birincilikle bitirdi ve aynı yıl içerisinde Dimyat'ta ortaöğretim okuluna öğretmen olarak atandı.³⁴ Öğretmenliğinin yanı sıra Milli Eğitim Bakanlığı'nda da görev yaptı. Bakanlıkta görev yaptığı dönemde edebiyatın önemli simalarından Mustafa Sâdik er-Rifâî (ö. 1937) Abbas Mahmud el-Akkâd (ö. 1964) ve Taha Hüseyin (ö. 1973)) ile tanıştı ve onlarla aynı dergilerde makaleler yazdı. Özellikle 1939 yılında *el-Muktatafât* dergisinde yayınladığı ve daha sonra genişleterek kitap haline getirdiği *et-Tasvirü'l-fennîyü fi'l-Kur'ân* adlı eseri halk arasında büyük yankı uyandırdı. Aynı şekilde 1946 *Medârisu li's-Suht* ve 1948'te ise *Adâlatü'l-İctimâiyya fi'l-İslâm* adlı makaleleriyle de dikkatleri üzerinde topladı. Mısır idaresi 1949 yılında hem doktorasını tamamlamak hem de eğitim metotlarını araştırmak bahanesiyle onu Amerika'ya gönderdi. Onların asıl amacı onu Mısır'dan uzaklaştırmaktı. 1951 yılında Amerika'dan döndü 1952'te ise İhvân-ı müslimin teşkilatına katılarak teşkilatın genel müdürü oldu. Aslında bu teşkilata katılmasının en büyük nedeni Amerika'da iken bu teşkilatın lideri olan Hasan el-Bennâ'nın 1949 şehit edilirken oradaki basının bu olayı sevinçle karşılaması olmuştur.³⁵ Kutub, 1954 yılında Cemal Abdünnâsir'a suikastın ardından tutuklandı ve 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bu süre

27 Altaş, "Fahreddin er-Râzi'nin Hayatı, Hâmileri, İlmi ve Siyasi İlişkileri", 41.

28 Selâhaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâût, Mustafa el-Arnâût (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 2000), 4/176.

29 Salah Abdülfettâh Hâlidî, *Ta'rîfü'd-dârisîn bi menâhici'l-müfessirîn* (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2008), 466.

30 Raşit Kûkâm, *et-Tefkîrü'l-felsefî ladâ Fahreddin er-Râzi* (Cezayir: Külliyyatü'l-ulûmi'l-insâniyyati va'l-ictimaiyyati, 2005), 11; Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları* (İz Yayıncılık, 2009).

31 el-Hâlidî, *Ta'rîfü'd-dârisîn*, 466.

32 es-Safedî, *el-Vâfi*, 4/176.

33 Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 1990), 4/252; Ebü'l-Ferec Harun İbnü'l-İbrî, *Târîhü muhtasarü'd-düvel*, thk. Sâlihânî ek-Yasûî (Beyrut: Dârü's-Şark, 1992), 240.

34 İbrahim Sarmış, *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub-1* (Ankara: Fecri Yayinevi, 1992), 27.

35 Kamil Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı Fikirleri Eserleri* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1980), 67.

zarfında büyük işkencelere maruz kaldı. Nihâyetinde 29 Ağustos 1966 yılında iki arkadaşıyla birlikte idam edildi ve cesedi bilinmeyen bir yere gömüldü. İdamı İslam dünyasında büyük infiale yol açtı.³⁶

Seyyid Kutub'un yaşadığı dönemde İslâm dünyası hem maddi ve hem de manevî yönden büyük buhranlar içeriyordu. Neredeyse işgal edilmemiş tek bir İslâm ülkesi kalmamıştı. Kutub'un yaşadığı Mısır ülkesi de İngilizlerin işgali altındaydı. İslâm coğrafyasının farklı yerlerinde maddi ve manevi anlamda dağılmış ve neredeyse ümitlerini yitirmiş Müslümanları Kur'ân etrafında tekrar ayağa kaldırmak ve onlara İslâmî şuuru yeniden hissettirmek için bazı kişiler tarafından farklı oluşumlar ihdas edildi. Bunlardan biri ve hatta İslâm âleminin farklı bölgelerini kapsamı açısından çok büyük etkiye sahip olan Hasan el-Benna³⁷ (ö 1949) tarafından 1928 yılında kurulan ihvân-ı müslimin hareketidir.³⁸ Bu harekete mensup olanların başında şüphesiz Seyyid Kutub ve Saîd Havvâ (ö. 1989) gelmektedir. Yusuf el-Karadâvî *Evlaviyâtü harakati'l-İslâmiyyati* adlı eserinde Hasan el-Bennâ'nın kişiliğini, hizmetini ve ihvân-ı müslimin oluşumunu anlattıktan sonra Kutub'un içinde bulunduğu ortamı şu şekilde özetlemiştir. "1950 ve 1960'lı yıllar, menfi fikirlerin yayılmasının ve karanlık senaryoların hayata geçirilmesinin elverişli olduğu zamanlardı. Bu yıllarda bir yandan İslâm-i hareketinin öncülerinin işkence, baskı ve yıldırma politikalarıyla bertaraf edildikleri bir yandan da komünizm laiklik gibi akımların baskın oldukları dönemlerdir. Böylesi bir ortam da Kutub, başta *fî Zilâli'l-Kur'ân* olmak üzere ve diğer eserleriyle bu akımlarla fikri manada mücadele etti ve topluma maddi ve manevi kalkınmanın ancak İslâm'ın özüne (Kur'ân'a) dönmekle mümkün olduğunu söyledi."³⁹ Özet olarak Kutub, Muhammed Abduh gibi (metotları farklı olmakla birlikte) özelde Mısır'ı genelde ise bütün Müslümanların yaşadıkları zorlu süreci atlatmak ve sorunlarına çözüm bulmak gayesiyle onları "Kur'ân öğretileri" etrafında birleştirmeyi amaçlamıştır. Genel anlamda yirminci yüzyıl çağdaş müfessirlerin ortak noktaları bu şekildeydi.⁴⁰ Ancak Kutub'un etkili metodu, ortaya koyduğu eserler ve şahadeti onu diğerlerinden ayırmıştır.

6. Râzî'nin Nisâ 59. Âyetine Yaklaşımı

Râzî ve Kutub'un bu âyetle ilgili yaklaşımlarını ortaya koymadan önce ilgili âyetin anlamını kısa bir şekilde aktarmakta yarar vardır: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülü'l-emre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve Resûl'e götürün (onların talimatlarına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir."⁴¹

Râzî, söz konusu âyeti ele alıp yorumlamadan önce girizgâhta bir önceki âyete (en-Nisâ 4/58) atıfta bulunarak özetle Allah Teâlâ'nın idarecilere ve valilere idare ettikleri kimseler hakkında adil olmalarını ve emaneti ehline vermelerini emrettiğini belirttikten sonra insanlara da kendi idarecilerine karşı itaatkâr olmaları konusunda hassas davranmaları gerektiğini ifade etmiş ve bu âyetin ihtiva ettiği anlam ve hükümleri 13 mesele başlağı altında ele alarak yorumlamaya çalışmıştır.⁴² Râzî, yaşadığı dönem itibarıyla itikâdî fırkaların ve fikhî mezheplerin revaçta olmaları hasebiyle doğal olarak âyette geçen "itaat" kavramının Ehl-i sünnet ve Mu'tezile mezhepleri arasındaki anlamını ve bu kavramla ilgili iki mezhep arasındaki farkın mahiyetini beyan ettikten sonra ikinci mesele başlağı altında bu âyetin fıkha taalluk eden hükümlerini izah etmeye yönelmiştir. Bilindiği üzere kendisinin Şâfiî mezhebine mensup olmasının, ortaya koyduğu fikhî yoruma yansıdığı görülmektedir. Zira o, bu âyetin fikhî yorumunda usûl-i fikh "şer'i hükümlerin kaynaklarını ve bu kaynaklardan hüküm çıkarmaya yarayan metodu ele alan ilim dalı" ilminin birçoğunu kapsadığını söylemiş ve bunların kitap, sünnet, icmâ' ve kıyas olduğunu ifade etmiştir.⁴³

36 Seyyid Kutub'un hayatı, eserleri ve fikirleri ile geniş bilgi için bakz: Salah Abdülfettâh el-Halidî, *Seyyid Kutub mina'l-milâd ila'l-istişhâd* (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1994); Süheyla Nurduhan, "Türkiye'de Seyyid Kutub'la ilgili Yapılan Akademik Çalışmalar: (Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri)", *Kilitbahir* 20 (18 Mart 2022), 199-218.

37 Hasan el-Bennâ ilgili bilgi için bk. Ömer Tilmisani, *Hatralarım Hasan el-Bennâ Mektebi*, çev. Ensari Atlı - Abdurrahman Özgüç (İstanbul: Nida Yayınları, 2020), 12.

38 el-Hâlidî, *Ta'rifü'd-dârisin*, 564-5565.

39 Yusuf el-Kardâvî, *Evlaviyâtü harakâti'l-İslâmiyyati* (Beyrut: Müessesetü'l-risâle, 2000), 123-133.

40 el-Hâlidî, *Ta'rifü'd-dârisin*, 563-564.

41 *Kur'ân Meâli*, 4/59.

42 Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1420), 10/112.

43 er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 10/112; Mehmet Boynukalın, "Nisâ Sûresi'nin 59. âyeti Örneğinde Fıkıh Usûlü'nün Kur'ân'dan İstinbatı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (15 Aralık 2017), 35-57.

Müellif, söz konusu âyetten, Kur'ân ve sünnetin şer'i kaynaklardan olduklarının açık bir şekilde anlaşıldığını "ülül-emr" ifadesinden de icmâ'nın ve âyetin geri kalan kısmından ise kıyasın murat edildiğini söylemiştir. Ancak müfessirler, genellikle "ülül-emr" ifadesinin şu anlama geldiğini söylemişlerdir: "idareciler, ulemâlar/fıkıhçılar, ashab ve ilk dört halife."⁴⁴ Taberî (ö. 310/923) âyetin sebab-i nüzûlüne dair yukarıdaki görüşlerin yanı sıra konuyla ilgili rivâyetlerin neredeyse tamamını aktarmış ve son kertede bundan idarecilerin murat edilmesinin en doğru olduğunu belirten rivâyetle bitirmiştir. Genel anlamda âyetin iniş sebebinin yöneticiler ve yönetilenler arasında vuku bulan olaylar neticesinde indiği görülmektedir.⁴⁵ Râzî bu kavramla ilgili tefsirlerde geçen rivâyetlere değindikten sonra bununla ilgili doğru ve isabetli yorumun müctehid seviyesinde ve "ehlül hal ve'l-akd" sıfatına sahip âlimlerin olması gerektiğini söylemiş ve özetle iddiasını şu şekilde temellendirmiştir: "İdarecilere itaatın ancak Allah'a ve Resûlüne muvafık durumlarda söz konusu olduğunu bu da Kur'ân ve sünnete itaat etme kısmının altına girdiğini bunun yanı sıra genellikle bunların "idareciler" zulmü ve haramı emrettiklerini bu durumlarda ise onlara asla itaatın caiz olmadığını dolayısıyla ilgili kavramdan yukarıda zikredilen vasıflara haiz ulemânın murat edilmesinin en doğru yorum olduğunu söylemiştir. Kaldı ki idarecilerin iş ve işleyişleri âlimlerin fetvasına göre şekillendiğinden âlimler gerçek anlamda onların âmiri hükmündedirler."⁴⁶ Kâdî el-Beydâvî (ö. 1685/1286) ve Ebu's-Suûd (ö. 982/1574)'ta âyetin son kısmından hareketle "ülül-emr" kelimesini Râzî' gibi yorumlamışlar ve bu yorumun diğerlerinden daha doğru ve isabetli olduğunu söylemişlerdir.⁴⁷ O, Râfizilerin söz konusu kavramın, masum imamlara delalet ettiği yönündeki iddialarının gerçekle bağdaşmadığını belirtmiştir. Son olarak âyetin "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve Resûl'e götürün (onların talimatlarına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir." kısmıyla ilgili kıyasın varlığına delalet ettiğini söylemiştir. Ona göre âyetin bu kısmı dine taalluk eden herhangi bir konunun hükmü kitap sünnet ve icmâ içerisinde açıklanmamışsa o hükmün halli için kıyasa başvurulması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁸ Bu âyet çerçevesinde şer'i hükümlerin kitap, sünnet, icmâ ve kıyastan ibaret olduklarını Ebû Hanife'nin istihsan ve İmâm Mâlik'in istishab kavramlarını edille-i şer'iyyeden saymanın bâtil olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹

Hülâsa Râzî', bu âyetin yorumu bağlamında yaşadığı dönemin sosyal ve siyasal olaylarından etkilendiği görülmektedir. Zira ilgili âyeti tefsir ederken bağlı olduğu îtikâdî ve fikhî mezheplere atıfta bulunmuş ve bunun yanı sıra revaçta olan diğer mezheplere de değinmek suretiyle karşılaştırma yapmış ve netice itibarıyla mensup olduğu mezhebin haklılığını ispat etmeye çalıştığı görülmüştür. "İdarecilerin amirleri, ülema'dır" sözüyle de yaşadığı çağda yönetim şeklinin tam manasıyla İslâm'î prensipler çerçevesinde olmasa da büyük oranda ona göre şekillendiği anlaşılmaktadır.

7. Kutub'un Nisâ Sûresi 59. Âyetine Yaklaşımı

Kutub, *fî Zilâl Kur'ân* adlı eserinde yöntemi olduğu üzere öncelikli olarak âyetleri gruplar halinde tasnif edip onlarla ilgili genel malumat verdikten sonra onları teker teker ele alıp geniş bir şekilde incelediği görülmektedir. İlk önce Nisâ sûresi 58 ve 70. âyetleri arasındakilerle ilgili genel malumat vermiş daha sonra söz konusu âyetten önceki âyeti (en-Nisâ 4/58) geniş manada izah ettikten sonra bu âyeti de tafsilatlı bir şekilde beyan etme cihetine gitmiştir. Kutub, evvel emirde bu âyetin Allah Teâlâ'nın imanın şartlarını ve İslâm'ın sınırlarını açıklamakla birlikte İslâm toplumunun anayasasını, bu nizamdaki alemin küllî kaidelerini ve hâkimiyetin yegâne kaynağını açıkladığını söyleyerek girişte bulunmuştur.⁵⁰ Âyetin yorumunun devamında ulûhiyetin en mühim özelliklerinden birisinin de şeriatı vaz etmek olduğundan müminlerin öncelikli olarak bu şeriatın sahibi olan Allah'a ardından "Allah'ın kanunlarını iletme ve beyan etme konusunda görevli olduğundan" Peygamber'e uymalarının mecburi olduğunu ifade etmiştir. Bir başka

44 Salih Yahya Savab, "Bahrül-'Ulûm' leyse ismen sahihan li-tefsîri Ebi'l-Leys es-Semerkindî", *Arşifu mültekâ ehli't-tefsîr* (b.y.: el-Mektebetü'ş-Şâmile, 2010), 1/312; Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 1/499-500; Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.), 1/524; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Eттаfeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1964), 5/259; Muhammed Tahir b. Muhammed İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 5/98.

45 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil'il-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000), 8/498-502.

46 er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 10/114.

47 Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil va Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşali (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 1418), 2/80; Muhammed b. Muhammed Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-kitâbi'l-kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, ts.), 2/192-293.

48 er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 10/114.

49 er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 10/116.

50 Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru'ş-Şurûk, 1996), 2/685.

deyişle Peygamber'e uymak Allah'a ittiba etmek anlamına geldiğini söylemiştir. Bunun yanı sıra kendileri hakkında kesin hüküm bulunmayan sonradan meydana gelen meselelerin, Allah ve Resûlü'ne irca edilmelerinin emredilmesi her şeyin nihâyetinde ancak onlara müracaat etmekle çözüme kavuşacağını belirtmiştir.⁵¹

Kutub, tefsirlerde birden fazla yoruma açık olan "ülü'l-emr" kavramından sadece idarecileri kast etmiştir. Ancak idarecilere her konuda ve gelişi güzel değil de sadece Allah'ın ve Resûlü'nün rızasına ve taleplerine uygun veyahut dinde yasaklanmayan hususlarda itaatın gerekliliğini vurgulamıştır. Bir başka ifadeyle yaşamlarında imanın ve İslâm'ın şartlarını yansıtan idarecilere itaatın gerekli olduğunu söylemiştir. O, bu kavramı bu şekilde yorumlamasını şu şekilde izah etmiştir: "Bu âyette Allah'a ve Peygamber'e ayrı ayrı itaat edilmesi emredilirken ülü'l-emr için "itaat" lafzı zikredilmemiş onun yerine "sizden مِّنْكُمْ" kaydı zikredilerek onlara itaatın ölçüsü sınırlandırılmıştır. Bunun yanı sıra görüşünü teyit etmek için idarecilere itaatın ölçüsünü tayin eden hadislere de yer vermiştir.⁵² Konuyla ilgili sözlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: "İtaat, Allah'a ve peygamber'e mutlak manada vacip, ülü'l-emr'e ise belirli şartlar dâhilinde gereklidir." İctimâî tefsirlerin öncüsü kabul edilen Muhammed Abduh ve Talebesi Reşit Rıza, bu ifadeyi Kutub'un aksine Râzî gibi "müctehid âlimler" anlamında yorumlamışlardır.⁵³

Bu ekolün diğer mümessillerinden sayılan Mustafa el-Merâğî, Abdülkerim el-Hâtîp (ö. 1974) ve Muhammed Derveze ise bu kavramı Kutub gibi tefsir etmişlerdir.⁵⁴ Müfessirlerin kahir ekseriyeti âyetin "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve Resûl'e götürün (onların talimatlarına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir." bu kısmını kıyasın delili olarak görmelerine rağmen Kutub'un onlardan farklı bir şekilde onu içtihat için delil saydığı görülmektedir. Çağdaş müfessirlerinden Cemâleddin el-Kâsîmî Muhammed Emîn eş-Şinkîfî (ö.1974) ve Muhammed Ebû Zehra (ö.1974) da âyetin bu kısmıyla ilgili müctehidin kıyas yapması için izlemesi gereken yöntemin mahiyetini beyan ettiğini söylemişlerdir. Bir başka deyişle bu ifadeyi kıyasın varlığına delil olarak görmüşlerdir.⁵⁵ Bu başlık altında bir hususun altını çizmekte yarar vardır. Kutub âyette zikredilen "Allah'a peygamber'e ve ülü'l-emre itaat edin ve bir konuda ihtilafa düştüğünüz vakit (Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız) o konunun çözümü için yine Allah'a ve Resûlüne başvurarak çözmeye çalışın" bu ifadelerden her birini yorumlarken bunların her birisini ilgili âyetin sonunda yer alan (Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız) ifadesine bağlamıştır. Bir başka deyişle, Allah'a, Resûlüne ülü'l-emre ve ihtilaf anında kitap ve sünnete müracaat edilmekle "bunların tamamı tatbik edilmekle" gerçek anlamda imana kavuşulabileceğini beyan etmiştir. Yukarıda kısmen bu hususa işaret edilmişti. O, farklı itikâdî ve fikhî mezheplere vb. konulara neredeyse temas etmemiştir. Zira yaşadığı çağda egemen güçler tarafından inancın neredeyse inkâr edilmesi ve insanların ayağına vurulmuş bir pranga olarak gösterilmeye çalışılması, onun farklı konulara yönelmesini engellemiş ve vaktini sadece bu konulara teksif etmeye mecbur bırakmıştır.

Özetle Kutub, yaşadığı dönem itibariyle sosyal çevreden etkilendiği ve bu durum kaleme aldığı başta *fi Zilâli'l-Kur'ân* olmak üzere diğer eserlerine de açık bir şekilde yansıdığı görülmektedir. Yirminci asırda İslâm dünyasının farklı coğrafyalarında Müslümanların maddi anlamda yenilgiye uğramaları, buna karşı Batı'da sanayi devrimin gerçekleşmesi ve gelişmenin önündeki yegâne engelin din olarak görülmesi Müslümanları (bilgin ve entellektüeller) etkilemiş onları farklı arayış içerisine sokmuştur. Kutub söz konusu tefsirinde gerek bu âyeti ve gerekse bunun dışında kalan diğer âyetleri yorumlarken genellikle Allah'a ve İslâm'ın mukaddesatına sık sık atıfta bulunması, çare ve kurtuluşun sadece bunlarla mümkün olduğunu beyan etmesi; yaşadığı dönemdeki sosyal çevrenin insan üzerindeki (özellikle Müslümanlar üzerindeki) etkisini gözler önüne sermektedir.

8. Râzî ve Kutub'un İlgili Âyet Bağlamında Yaklaşımlarına Karşılaştırmalı Bakış

Farklı dönemlerde yaşamış olan Râzî ve Kutub'un belirli âyet bağlamında yaklaşımları karşılaştırıldığında birbirinden farklı yorumlarla karşılaşılmaktadır. Bu farklılığın en büyük nedeninin içinde yaşadıkları sosyal çevreden

51 Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, 2/687.

52 Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, 2/691.

53 Reşid Rıza, *el-Menâr (Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm)* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 5/148-149.

54 Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîrü'l-Merâğî* (Mısır: Şeriketu Mektebetu va Matbaatü Mustafa el-Bânî, 1946), 5/72; Abdülkerim Yunus el-Hatîb, *et-Tefsîrü'l-Kur'âni li'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 3/822; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadis* (Kahire: Dâru İhyâ'ü'l-Kütübü'l-'Arabiyye, ts.), 8/151-152.

55 Muhammed Emîn b. Muhammed eş-Şinkîfî, *Edvâ'ü'l-beyân fi izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 1/245; Cemâleddin Muhammed b. Muhammed Said el-Kasîmî, *Mehâsinü't-tevil*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnü's-Sûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 1418), 3/188; Muhammed b. Ahmed Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr* (Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 4/1730.

kaynaklandığı görülmektedir. Râzî yukarı da ifade edildiği üzere dini ve beşeri bilimlerin revaçta olduğu ve aynı zamanda farklı itikâdî ve fikhî mezheplerin zirvede yerini aldığı bir dönemde yaşamıştır. Onun yaşadığı dönemde genel anlamda İslâm dininin hükümlerinin ekseriyetinin tatbik edildiği ve en tepeden en alt seviyeye kadar her insanın İslâm'ın kanunlarına göre muameleye tabi tutulduğu bir dönemdi. Ancak yukarıda belirtildiği üzere bu olumlu gelişmelerin yanı sıra maalesef o dönem içerisinde Müslümanlar arasında üzücü olaylar meydana gelmiştir. Râzî böylesi bir ortamda âyetleri yorumlarken ister istemez itikâdî ve fikhî mezheplere temas edip ardından mensubu olduğu itikâdî ve fikhî mezhebin haklılığını savunması kadar doğal bir şey olamaz. Çünkü içinde yaşadığı sosyal çevre içerisinde bu kadar ön plana çıkmış konulara değinmemesi ve bunlara lakayt kalması düşünülemez.

Kutub ise Râzî gibi çevresinden doğal olarak etkilenmiştir. Ancak bu iki şahsiyetin hem dönem hem de sosyal çevre itibarıyla birbirinden farklı konjoktürde bulunmaları nedeniyle aynı âyete yaklaşımları birbirinden farklı olmuştur. Kutub, ilgili âyette Râzî gibi ne itikâdî ne fikhî mezheplere ve ne de bu mezhepler arasında var olan farklı görüş ve kavramlara değinmiştir. Çünkü onun yaşadığı konjoktür bu gibi konulara temas etmeye elverişli olmadığı gibi o şartlarda bu gibi konulara temas etmek hem zaman kaybı hem de insanların hiçbir surette ilgisine mazhar olması mümkün konular arasına girdiğinden aynı zamanda bunlardan çok daha önemli ve halledilmesi gereken sorunların varlığı onu farklı konuları araştırmaya ve onlara çözüm getirmeye sevk etmiştir. Malum yaşadığı dönem itibarıyla Marksizm, Komünizm, Sosyalizm Darwinizm vb. akımların insanlar üzerinde günden güne etkilerinin olması dinin neredeyse sosyal hayattan dışlanması Müslümanlara refah ve terakkinin Batı merkezlerinden ve onların kültürlerini taklit etmekten geçtiğine inandırılmaları için gayret gösterilmesi kendi kültür ve medeniyetlerine düşman edilmeye çalışılmaları gibi faaliyetlerin yaşandığı bir toplumda müfessirin bunlar dışında başka konulara değinmesi doğal olarak düşünülemez. Özet olarak ele alınan âyet çerçevesinde farklı dönemlerde yaşamış iki müfessirin ona farklı yaklaşımları, yaşadıkları sosyal konjoktülden kaynaklandığı görülmektedir.

Sonuç

İslâm tarihinin farklı dönemlerinde itikâdî ve fikhî mezheplere mensup âlimler, bağlı oldukları ekol ve mezhep görüşleri çerçevesinde eserler kaleme almışlardır. Hatta siyasi aidiyet saikiyle tefsirlerin varlığı herkesin malumudur. Bu eserlerin bir kısmı neredeyse baştan sona kadar bir kısmı da kısmen zikredilen vasıflar çerçevesinde telif edilmişlerdir. Bundan dolayı tefsir ve müfessirler değerlendirilirken bu hususları göz önünde bulundurmak son derece önemlidir. Çünkü söz konusu hususlar, hem tefsir ve müfessirlerin metodunun daha iyi anlaşılmasına ve aynı zamanda bu yöntemi tercih etme nedenlerine dair malumat vereceğinden âyetlerin daha sarîh bir şekilde anlaşılmasına da katkılar sağlayacaktır. Bu düşünceden hareketle çalışmamızda biri altıncı diğeri yirminci yüzyılda yaşamış ve İslâm âleminde büyük şöhrete kavuşmuş Râzî ve Kutub'un Nisâ sûresi 59. âyeti bağlamında yaklaşımları incelendiğinde bunların ilgili âyeti farklı şekilde ele alıp yorumladıkları görülmektedir. Bu durum, içinde yaşadıkları çevreden ve onların etrafında meydana gelen olaylardan bağımsız bir şekilde düşünülmesi mümkün görülmemektedir. Râzî, hem dini hem de beşeri ilimlerde mahir olduğu (özellikle tefsir-kelâm), yaşadığı dönemde farklı itikâdî ve fikhî mezheplerin varlığı ve söz konusu mezhep mensuplarının zaman zaman birbirleriyle sözlü mücadeleye giriştikleri bazen de kendi aralarında savaştıkları bir çevrede yetişmiştir. Kendisi Eş'ari ve Şâfî'dir. Kutub ise 1906 yılında Mısır'da gözlerini açtığı başta ülkesi Mısır olmak üzere İslâm ülkelerinin tamamının işgal edildiği, Müslümanların maddî ve manevî yönden büyük çıkmazlara girdikleri bir dönemdi. Bir yandan Avrupa'da sanayi devrimi ve bilimle bir yandan da komünizm, Darwinizm, sosyalizm ateizm vb. akımlarla adeta esir alınmaya çalışılmış kendi değerlerine düşman ettirilmek için her türlü enstrüman devreye sokulmuştu. Din, terakki önünde en büyük engel olarak görüldüğünden ona kolayca hakaretler edildiği gibi sosyal hayattan tamamen kaldırılmak için yoğun çaba içine girilmişti. Böylesi farklı ortam ve sosyal çevrede yaşayan müfessirlerin yaşadıkları sosyal çevrede cereyan eden olaylardan etkilenmemeleri ve bunları tefsirlerine yansıtılmaları mümkün görülmemektedir.

Nitekim Râzî ilgili âyeti tefsir ederken öncelikle itikâdî konulara taalluk eden ifadelerin yorumunda genellikle o dönemde ön planda olan Ehl-i sünnet ve Mu'tezil'e mezheplerinin konuyla ilgili görüşlerini ortaya koymuş ardından ilgili âyeti fikhî açıdan değerlendirmiş kapsadığı fikhî usûl kaidelerinin neler olduğunu, nasıl anlaşıldığını belirttik-ten sonra bu konuda fikhî konuda mensubu olduğu Şâfî görüşlerinin daha doğru ve isabetli olduğunu delillerle ispat etmeye çalışmıştır. Kutub ise âyeti yorumlarken hiçbir surette ne itikâdî "içtihat dışında" ne de fikhî görüşlere yer vermiştir. Zira İslâm dininin neredeyse inkâr edildiği ve bütün gelişmelerin önünde engel görüldüğü bir ortamda bu gibi konulara değinmek ne İslâm'a ne de insanlığa hizmet edeceğinden önceliği en önemli konulara teksif etmek mec-buriyetinde kaldığı görülmektedir. Özetle farklı dönemlerde ve farklı sosyal çevrede yaşamış müfessirlerin aynı âyeti değerlendirirken buldukları şartlar itibarıyla birbirinden farklı yorumlar ortaya koymaları son derece doğal ve aynı zamanda zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Abbâs, Fadl Hasan. *et-Tefsîr va'l-Müfessirûn*. 3 Cilt. Umman: Dârü'n-Nefâ'is, 2015.
- Ahmed ez-Zayyât vd. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. 2 Cilt. Kahire: Dârü'd-Da've, ts.
- Ahmed Muhtar. *Mu'cemü'l-lüğati'l-arabiyati'l-muâsarati*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 2008.
- Altaş, Eşref. "Fahreddin er-Râzi'nin Hayatı, Hâmileleri, İlmi ve Siyasi İlişkileri". *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzi*. ed. Ömer Türker - Osman Demir. 41-90. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Âmal Sâdik. *Nümuvvü'l insani min merhalti't-cenîyn ilâ merhaleti'l müsinnîyn*. Mısır: Mektebetü'l-angola el-Mısriyye, ts.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed Şîrâzî. *Envâru't-Tenzîl va Esrâru'l-Te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mara'sali. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Boynukalın, Mehmet. "Nisâ Süresi'nin 59. âyeti Örneğinde Fıkıh Usûlü'nün Kur'an'dan İstinbatı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (15 Aralık 2017).
- Boyûrânî, Ömer Abdülaziz. "el-İtticâhü'l-ictimâiyyi fi't-tefsîr fi'l-asri'l-hadîs". *Mecelletü merkezi'l-hidmati lil-istişârâti'l-bahsiyyati va'l-lüğâti* 16/49 (01 Ocak 2014), 1-47.
- Bozkurt, Veysel. *Değişen Dünyada Sosyoloji*. Bursa: Ekin Yayınları, 14. Basım, 2018.
- Çetin, Nihad M. "Arûz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/424-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrû'l-hadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâ'i'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 2. Basım, ts.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed. *Zehretü't-tefsîr*. 10 Cilt. Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-kitâbi'l-kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi Turâsi'l-Arabî, ts.
- Eren, Selim. "İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (15 Haziran 2007), 129-152. Halidî, Salah Abdülfettâh. *Seyyid Kutub mina'l-milâd ila'l-istişâd*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2. Basım, 1994.
- Hâlidî, Salah Abdülfettâh. *Ta'rîfû'd-dârisîn bi menâhici'l-müfessirîn*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 3. Basım, 2008.
- Harrâmşâhî, Bahâüddîn. *et-Tefsîr va't-tafâsîrû'l-hadîsa*. Beyrut: Dârü'l-Ravza, 1991.
- Hatîb, Abdülkerim Yunus el-. *et-Tefsîrû'l-Kur'ânî li'l-Kur'ân*. 16 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Hayrettin Karaman vd. *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Inger Fursth-Pal Repstad. *Din Sosyolojine Giriş*. çev. İhsan Çapçioğlu-Halil Aydınalp. Ankara: Birleşik Yayınları, 2013.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tûnusîyye, 1984.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1990.
- İbnü'l-İbrî, Ebû'l-Ferec Harun. *Târîhü muhtasarü'd-düvel*. thk. Sâlihânî ek-Yasûî. Beyrut: Dârü's-Şark, 3. Basım, 1992.
- J. Fichter. *Sosyoloji Nedir*. çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Anı Yayınları, 7. Basım, 2004.
- Kara, Seyfullah. *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*. İz Yayıncılık, 2009.
- Karakuş, Abdulkadir. *Übey b. Ka'b; İlmi şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu*. İstanbul: Hikmetevi, 2018.
- Kardâvî, Yusuf. *Evlâviyâtü harakâti'l-İslâmiyyati*. Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 2000.
- Karşlı, İbrahim Hilmi. "Tefsirin Sosyolojik Boyutu ve Sosyolojik Okunması". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 18/2 (2005), 145-157.
- Kasîmî, Cemâleddin Muhammed b. Muhammed Said. *Mehâsinü't-te'vîl*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnû's-Sûd. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- Kûkâm, Raşit. *et-Tefkîrû'l-felsefî ladâ Fahreddin er-Râzi*. Cezayir: Külliyyatü'l-Ulûmî'l-İnsâniyyati va'l-İctimaiyyati, 2005.
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. Bursa: Sentez, 2. Basım, 2012.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Ettafeyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Kutub, Muhammed. *Câhiliyyatü'l-karni'l-işrîn*. Kahire: Dârü's-Şurûk, 1992.
- Kutub, Muhammed. *Vâkiuna'l-muâsır*. Kahire: Dârü's-Şurûk, 1968.
- Kutub, Seyyid. *fi Zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Mısır: Dârü's-Şurûk, 1996.
- M. Hüseyin ez-Zehbî. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2005.
- Margaret M. Poloma. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. çev. Hayriye Erbaş. Ankara: Palme Yayınları, 5. Basım, 2012.
- Mâverdî, Alî b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

- Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîrû'l-Merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Şeriketu Mektebetu va Matbaatü Mustafa el-Bânî, 1946.
- Muhammed Semîn. *Eserü'l-Kur'ân'i ve'l-kurâati fi'n-nahvi'l-arabî*. Kuveyt: Dârü'l-Kütübî's-Sakâfiyye, 1978.
- Muhtesib, Abdülmecid Abdüsselam. *İtticâhâtü't-tefsîr fi'l-asri'r-râhin*. Ürdün: Mektebetü'l-Nahda el-İslâmiyya, 3. Basım, 1982.
- Nurduhan, Süheyla. "Türkiye'de Seyyid Kutub'la ilgili Yapılan Akademik Çalışmalar: (Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri)". *Kilitbahir* 20 (18 Mart 2022), 199-218.
- Özaktan, Fatih. "Schleiermacher'in Psikolojik Yöntemi (Hermenötigi) ve Kur'an'a Uygulanmasının İmkânı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (15 Aralık 2022), 823-840.
- Râzî, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya. *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979. Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1420. Reşid Rıza. *el-Menâr (Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-hakîm)*. 12 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1990.
- Rûmî, Fehd b. Abdurrahman. *İtticâhü't-tefsîr fi'l-karni'l-rabîi aşar*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1997.
- Safedî, Selâhaddin Halil b. Aybek. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâût, Mustafa el-Arnâût. 29 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 2000.
- Sağlam, İsmail. "Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (01 Haziran 2001).
- Sarmış, İbrahim. *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub-1*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1992.
- Savab, Salih Yahya. "Bahrü'l-'Ulûm' leyse ismen sahihan li-tefsîri Ebi'l-Leys es-Semerkindî". *Arşifu mültekâ ehli't-tefsîr*: 4199. b.y.: el-Mektebetü'ş-Şâmîle, 2010.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *et-Tenbia bi man yab'asühüllahü alâ ra'si külli mia*. Ürdün: Dârü's-Sikati li'l-Neşr, ts.
- Şeltût, Mahmut. *Tefsîrû eczâi'l-aşarati'l-ülâ*. Mısır: Dârü'ş-şurûk, 12. Basım, 2004.
- Şinkîti, Muhammed Emin b. Muhammed. *Edvâ'ü'l-beyân fi izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vil'il-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Tilmisani, Ömer. *Hatıralarım Hasan el-Bennâ Mektebi*. çev. Ensari Atlı - Abdurrahman Özgüç. İstanbul: Nida Yayınları, 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin er-Râzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/89-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yılmaz, Kamil. *Seyyid Kutub: Hayatı Fikirleri Eserleri*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1980.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzil*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, ts.

EXTENDED ABSTRACT

Every person is naturally affected by the social environment in which they live. mufassirs, like everyone else, are affected by the events in their environment and the reflection of this influence is clearly seen in their works. The tafsirs are not only about interpreting the meanings and wisdoms contained in the verses of the Qur'an, but also the period in which the mufassirs lived, their education levels, ideologies and social circles, etc. cases seem to have a serious impact on their interpretation. Therefore, it is extremely important to consider these issues while examining the approaches of tafsir and tafsir to the verses in terms of a healthy interpretation of the verses and reaching the right conclusion. Based on this idea, in our study, we tried to make a comparison by presenting their approaches in the context of the 59th verse of Surah an-Nisa, which includes the method rules of Razi and Qutb, who lived in different periods and in different social environments and were also famous in the Islamic world. Before moving on to their approaches to this verse, information was given about the definition of the social environment and its effect on people and the social environment in which both mufassirs lived. As it is known, Razi lived in the sixth century and Qutb in the twentieth century, and the conjuncture of each was different from the other. It is thought that knowing whether this situation is reflected in the verses or not, and if so, to what extent it has occurred, will contribute to the evaluation of the works of the relevant mufassirs, their works, and the remaining tafsir corpus. When the mufassirs and their interpretations, which are the subject of our study, are handled and evaluated in the perspective of the aforementioned verse, it is clearly observed that they are affected by the social environment they live in. Because, in their approach to this verse, the other either does not mention the issue that one emphasizes and explains in detail, or the other either touches it briefly and draws attention to other issues that he deems important for him. Razi grew up in an environment where different theological and fiqh sects were popular and sometimes they fought each other in intellectual debates. Due to the fact that Razi is Shafi'i in Fiqh and Ash'ari in theological, he debated intellectually with sects such as Mu'tazila, Batinis and Karramis, who are generally outside the Ahl as-sunnat formation, and sometimes with Maturidi, Hanafi and Hanbalis who are in the line of Ahl as-sunnat. He has almost always been victorious in all of these debates. While interpreting the aforementioned verse, she tried to interpret the expressions related to theological and fiqh in the direction of the sects to which she belonged, with some evidence, after revealing the views of different sects on this issue in a comparative way. After declaring the part of the verse about theology, she moved to the part about fiqh and stated that the book, which constitutes the majority of the rules of fiqh method, includes sunnah, ijma and qiyas. He also said that the concept of "ulu'l-amr" in the verse refers to the mujtahid ulema. Qutb's conjuncture was completely different from Razi's. He grew up in an environment where the belief that the progress in which Europe made the industrial revolution could only be possible by moving away from religion and adopting their culture was tried to be established. In such an environment, Qutb fought hard not only to invite to the Qur'an and to faith, but also to explain that all problems would be resolved only with it. Qutb, like Razi, did not mention either the theology or the fiqh in the interpretation of the verse. He said that following the matters stated in the verse is a requirement of faith. She also exhibited different approaches in the interpretation of the notion of ul al-amr and the expressions presented as evidence for qiyas. In short, it is not possible to think of Razi and Qutb as independent from the environment in which they concentrate on different issues in the context of the same verse. Therefore, knowing the social environment in which the mufassir lives will enable both the mufassir and the verses to be analyzed more accurately and accurately. Without knowing these issues, it is not possible to develop a completely healthy approach to the mufassir and her interpretation Our study was written on this idea.